

MEGALITUL GRAVAT DE LA GURA HAITII, COM. ȘARU DORNEI, JUD. SUCEAVA

de TRAIAN NAUM, MARIN CÂRCIUMARU și EUGENIA NIȚOI

Monumentele megalitice nu mai reprezintă de multă vreme o noutate pentru teritoriul României. Încă din anul 1925, V. Pârvan¹ descria „statuia-menhir” de la Hamangia, pe care o data, prin analogie cu piese din vestul și centrul Europei, în etapa de început a epocii bronzului. În același articol, V. Pârvan amintea alte descoperiri de acest fel din „teritoriul daco-getic”. Una din ele este „statuia menhir” de la Gherla, publicată de E. Orosz², iar de la Baia de Criș sint menționate alte „statui-menhir” la care se referise G. Tégylás³ încă din 1884 și pe care le atribuise epocii romane din Dacia.

Ulterior, la statuia menhir de la Hamangia s-au referit Vl. Dumitrescu⁴, atribuind-o perioadei de tranziție spre epoca bronzului, și S. Morintz⁵ și E. Comșa⁶ care o includ în plină epocă a bronzului.

„Statuile menhir” de la Baia de Criș au fost incluse de A. D. Alexandrescu⁷ în perioada de tranziție spre epoca bronzului, în timp ce Oct. Floca⁸ le-a încadrat în perioada dacică.

În același an în care V. Pârvan publica menhirul de la Hamangia, M. Roska⁹ aducea în discuție o seamă de date referitoare la unele descoperiri megalitice din Transilvania, extrem de importante pentru descoperirea noastră. Astfel, într-o serie de tumuli dintre Brăduț și Biborțeni (jud. Covasna), încă din anul 1867 s-au descoperit morminte constituite din lespezi de pietre acoperite, de asemenea, cu lespezi, în care au fost găsite cenușă, cărbuni, unelte de silex și într-un caz resturile unui schelet uman.

În aceeași regiune, pe Valea Homorodului, sint menționați 38 de tumuli, dintre care au fost cercetați 18, constatându-se că într-unul se afla o încăpere ai.cărei pereți erau construiți din șase lespezi de piatră, iar deasupra acestora se afla o a șaptea lespede. Lungimea încăperii era de 1,5 m și lățimea de 0,61 m. Avind în vedere că în interiorul acestei construcții se aflau oase de om, putem presupune că era vorba de un dolmen. Tot un dolmen este amintit și la Felmer (jud. Brașov) format din patru lespezi de piatră acoperite, de asemenea, cu o lespede, în care s-au găsit

¹ V. Pârvan, *Dacia*, 2, 1925, p. 422—429.

² E. Orosz, *Arch Ért*, 25, 1904, p. 405—409.

³ G. Tégylás, *Ungarische Revue*, 4, 1884, p. 359—366; idem, *Arch Ért*, 5, 1885, p. 617—623.

⁴ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 263.

⁵ S. Morintz, *Pontica*, 5, 1972, p. 53—58.

⁶ E. Comșa, *SCIVA*, 37, 1986, 4, p. 285—295.

⁷ A. D. Alexandrescu, *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 145—150.

⁸ Oct. Floca, *Sargeția, Deva*, 4, 1966, p. 41—50.

⁹ M. Roska, *Arhivele Olteniei*, 4, 1925, 17, p. 45—47.

cenușă, ca, dealtfel, și în apropierea comunei Ticușu (jud. Brașov), unde, într-o construcție de tip dolmen, se afla un vas cu cărbune și o lamă de silex.

În apropierea Prislopului a fost descoperită o lespede mare de piatră crăpată în mai multe bucăți, pe care erau incizate, așa cum descrie autorul, „dungi luguiețe și niște adâncituri în forma lunii nouă, săpate în piatră”¹⁰.

De fapt, astfel de gravuri se pare că puteau fi observate și pe o altă piatră descoperită la Dej, considerată partea inferioară a unui menhir.

Revenind în Dobrogea, trebuie să menționăm că A. D. Alexandrescu¹¹ descrie alte două statui de tip menhir, modelate în calcar, atribuite traco-scitilor : una din ele găsită la Stupina, comuna Crucea, jud. Constanța (0,775m înălțime) și o a doua fără a i se cunoaște locul sigur de descoperire (1,27 m înălțime).

Tot din Dobrogea, V. Canarache¹² a descris o statuie de tip menhir, sculptată în granit, de la Sibioara, com. Mihai Kogălniceanu, jud. Constanța (1,28 m înălțime), asupra căreia revine A. D. Alexandrescu¹³ considerând-o mai veche, prin analogie cu cele de pe teritoriul U.R.S.S., adică în prima jumătate a sec. V î.e.n.

Așa cum se poate observa, în țara noastră, cu toate că există mai multe mențiuni despre existența unor megaliti, aceștia nu s-au bucurat de atenția cuvenită pentru o cercetare sistematică. Doar menhirii din Dobrogea și, în parte, cei de la Baia de Criș au constituit obiectul unor studii mai atente, în timp ce regiuni cu descoperiri importante de megaliti au rămas neglijate.

În anul 1987 avea să fie descoperit un nou megalit în România. Descoperirea sa este legată de producerea unei puternice viituri și ruperi de versant petrecute în urma unei ploi torențiale din luna iulie. Atunci, apa piriului Paltinu (fig. 1 și 2/1) s-a umflat puternic, creînd un uriaș torent de pietre pe care avea să le depună la confluența sa cu piriul Haitii sub forma unui mare con de dejecție de câțiva metri. Aglomerarea de grohotiș a împins puternic spre dreapta albia Haitii, îngustînd-o la jumătate (fig. 2/2).

Urînd pe piriul Paltinu, la circa 400 de m de la confluența sa cu piriul Haitii, la câteva zile după producerea ruperii de nori ce a declanșat viitura respectivă, elevul Claudiu Pața¹⁴ a observat, lângă rădăcina unui molid, la 1055 m altitudine absolută, un mare bloc de andezit de culoare ruginie, ușor desprins de mal (fig. 2/3 și 3/1—3), care prezenta pe una din fețele sale plane un cerc incizat prevăzut cu „spite” semicirculare (fig. 2/4 și 3/4). Ulterior, după dislocarea uriașei „pietre scrise”, au putut fi descoperite și alte cercuri mai mici și chiar cercuri concentrice. Blocul se găsea în momentul descoperirii în poziție culcată (fig. 2/4).

¹⁰ *Ibidem*, p. 47

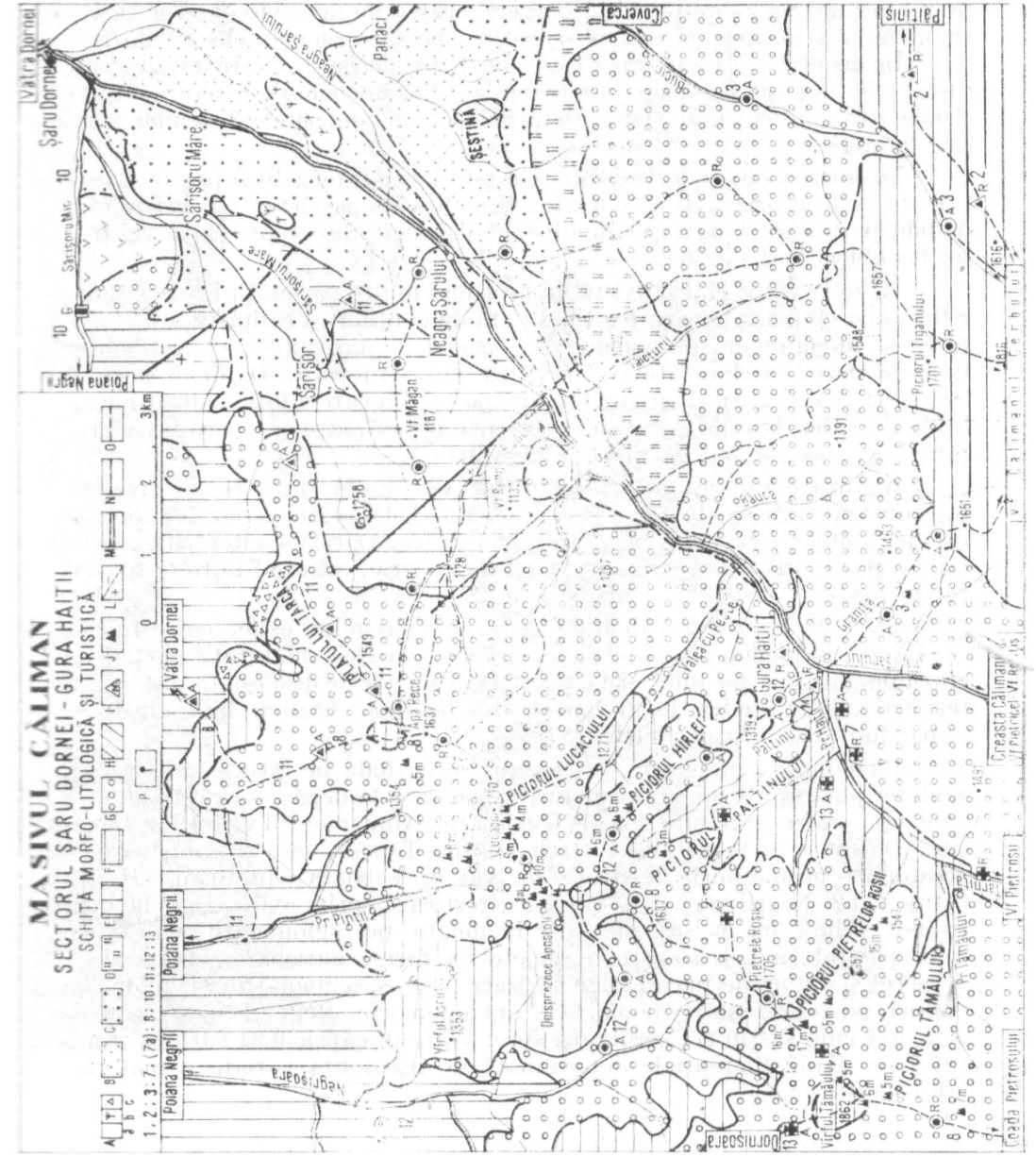
¹¹ A. D. Alexandrescu, SCIV, 9, 1958, 2, p. 291—302.

¹² V. Canarache, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 709—722.

¹³ A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 291—302.

¹⁴ Elevul Cl. Pața era însoțit în acea zi de 5 iulie 1987 de părinții săi Hortensia și Vasile Pața. Ne exprimăm și pe această cale întreaga grațitudine față de familia Pața și Iosif Popescu, conducătorul utilajului forestier, care ne-au oferit sprijinul, în condiții extrem de grele, pentru a scoate uriașul bloc gravat, de aproape două tone, din albia ripoasă a piriului Paltinu, ferindu-l astfel de riscul de a fi antrenat și acoperit de o nouă viitură.

Fig. 3. Schița morfo-litologică a sectorului Șaru-Dornei—Gura Haitii. A: Holocen; a aluviuni, terasă luncă; b turbării; c depozite coluviale, grohotișuri; B: depozitele pleistocene ale terasei inferioare; C: depozitele pleistocene ale terasei medii; D: piemont acumulative-sculptural — depozite deluvio-colviale (Cuaternar nedivizat); E: *Eobonian-Lulețian superior*: conglomerate calcaroase și calcare cu marnuți și moluște; marne și marnocalcare cu globigerine (marne de Vaser) *Lulețian-Ypresian* (?); alternanță de gresii și argile, subordonat conglomere, calcare, marne (facies de flis); F: piemont de eroziune andezitic de vîrstă pliocenă, uncori rezidual-colinar, dominați de marmorii sculpturali (auzăzite piroxenice + hornblendă-curgeri de lave); G: formațiunea vulcanico-sedimentară — piemont acumulative-structural pliocen-quatarnar (brecci piroclastice nediferențiate cu andezite bazaltice, andezite piroxenice, andezite cu „roxeni” și hornblendă; piroclastice rediferențiate cu andezite cu piroxeni, andezite cu hornblendă și piroxeni cu hornblendă, în alternanță cu ep-clastite); H: calcare și dolomite ± silicatei de aluminiu; marmor de eroziune „formațiunea carbonatică — seria de Febra); I: megaditi; J: relief rezidual piroclastic (andezitic); L: falie verticală; + comparamentul ridicat; — compartimentul cîzut; M: șosea modernizată; N: drum forestier; O: potec montane; P: izvor. 1—13: *Trase turistice* (numerotaarea corespunde cu aceea din monografia turistică „Munții Căliman”, de Tr. Naum și E. Butnaru, în curs de apariție).

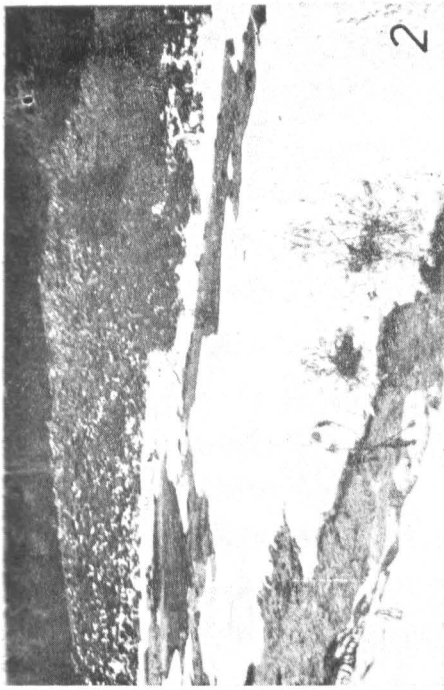
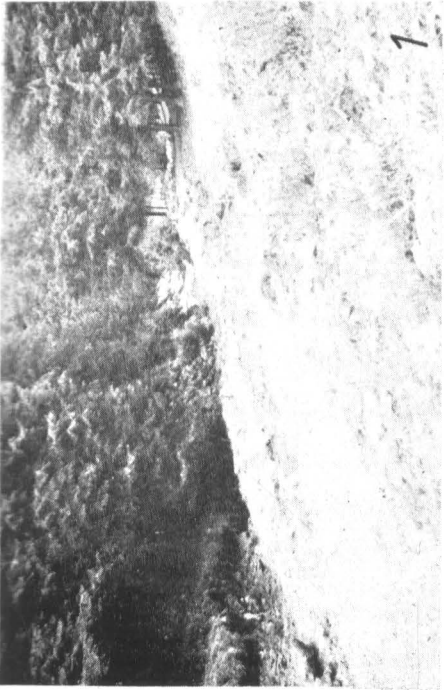

Fig. 2. Locul de descoperire al megalitului gravat de la Gura. Haitii. 1 vedere generală a văii Pallinu în zona de descoperire a megalitului (în ultimul plan) ; 2 conul de grohotiș care a împins albia riului Haitii ; 3 blocul gravat, văzut de pe malul opus la pirulului Pallinu, dislocat de sub rădăcina molidului de viitura din 3 iulie 1987 ; 4 fața bogat ornamentată a blocului văzut de pe malul din care a fost desprinsă.

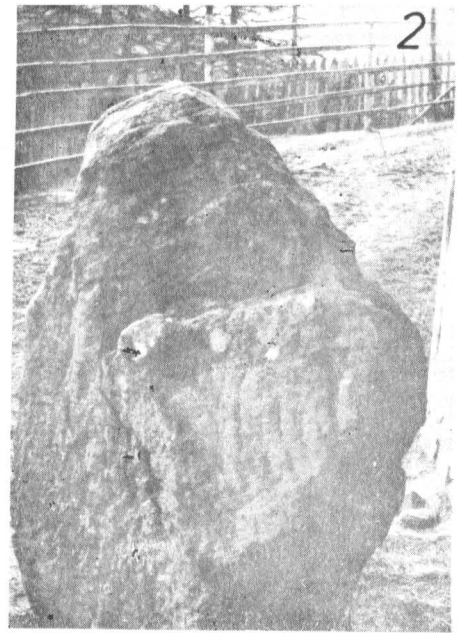

Fig. 3. Megalitul gravat la de Gura Haitii. 1 latura principală cu gravuri. În partea superioară se observă detașarea umărului, iar în cea inferioară nivelul pînă la care a fost îngropat blocul în poziția sa inițială cînd funcționa probabil ca picior de dolmen; 2 a doua față gravată a blocului; se observă cel de-al doilea umăr; 3 blocul gravat lateral. Se evidențiază cei doi umeri, precum și linia de demarcație, din partea inferioară, pînă la nivelul căreia blocul a fost îngropat; 4 gravurile de pe fața principală a blocului.

Prin intermediul geologilor E. Nițoi și A. Muraru am luat cunoștință de interesanta descoperire, astfel că, pe date de 11 noiembrie 1987, primii doi autori ai prezentului studiu ne-am deplasat în satul Gura Haitii.

Satul Gura Haitii, comuna Șaru Dornei, jud. Suceava este situat la confluența piriului Haitii cu riul Neagra Șarului, pe flancul nordic al Munților Căliman, în cadrul Țării Dornelor (fig. 1).

Caracterul petrografic dominant al formațiunilor eruptive din partea nordică a Călimanului (zona Gura Haitii Șaru Dornei) este determinat de prezența andezitelor piroxenice, curgeri masive de lave viscoase, asociate cu nivele discontinuie de roci piroclastice specifice momentelor explozive.

În general roca din care este constituit megalitul este neagră sau roșcată, cu aspect compact sau veziculat. Fenomenele de alterare superficială au modificat mult aspectul inițial al rocii, andezitele devenind mult mai poroase.

La microscop, andezitul din care este format megalitul prezintă textură masivă și o structură porfirică generată de asocierea fenocristalelor de feldspat plagioclaz cu cele de hipersten și augit. Subordonat apar cristale de hornblendă și olivină.

În zona Gura Haitii există de fapt mai multe varietăți de roci andezitice, deosebirea între acestea fiind dată de conținutul calitativ sau cantitativ al mineralelor componente, în special al piroxenilor și amfibolilor față de masa fundamentală a texturii sau structurii. Datorită acestor caracteristici, andezitul cu augit și hipersten, din care a fost realizat megalitul, se evidențiază prin duritatea cea mai redusă, fapt ce a permis „sculptarea” și gravarea lui cu mai multă ușurință.

Analizate chimic, andezitele cu piroxeni de la Gura Haitii prezintă un conținut ridicat de fier ($\text{Fe}_2\text{O}_3 = 5,62$, $\text{FeO} = 2,65$), care se înscrie însă în limitele normale ale unei roci andezitice. Datorită alterării superficiale o parte din fierul feros a trecut în fier feric, colorind în roșu andezitul respectiv.

Flancul vestic al calderei, asemenea flancului estic, constituie o zonă specific piemontană, cu cuvertură piroclastică înlăturată parțial de eroziune, situație întâlnită și la Gura Haitii unde se desfășoară piemontul rezidual-colinar andezitic drenat de riurile din bazinul hidrografic al Panacului și de Piriul Paltinu.

Piemontul acumulativo-structural se extinde pe latura apuseană a calderei până la aliniamentul virfurilor, pe care le depășește revărsându-se spre vest în bazinul superior al Negrișoarei. Aliniamentul virfurilor Lucaciu, Doisprezece Apostoli, Pietrele Roșii, Tămău, cit și „picioarele” acestora — promontorii separate de văi ce coboară spre Gura Haitii, către valea Negrii Șarului — se caracterizează prin existența celui mai frumos relief, cu peisaje inedite modelate pe aglomerate vulcanice. S-au păstrat numeroase stinci semețe cu forme curioase și fantastice: ciuperci și ziduri de piatră, figuri bizare asemenea unor sfinți, piloni de poduri, cu reprezentări zoomorfe și antropomorfe. Relieful acesta constituie, așa cum susțin cei mai mulți specialiști, un capriciu al naturii, rezultatul eroziunii diferențiale determinată de rezistența variată a materialului constituent.

„Moșul” din grupul Doispreceze Apostoli reprezintă „statuia” cea mai interesantă, datorită faptului că prezintă trei fațete diferite, dar toate sugerind mai mult sau mai puțin chipul uman, orientate spre cele trei poteci de acces. Impresionat de această constatare, Tr. Naum¹⁵ a subliniat că nu exclude posibilitatea ca strămoșii noștri mai îndepărtați să fi folosit, pentru practicile rituale, aceste modele în stare brută.

Megalitul cu gravuri din Valea Paltinu de la Gura Haiti are dimensiuni destul de mari și o formă în general neregulată (fig. 3/1—3), prezentînd 135 cm înălțime și 92 cm lățime. Gretatea sa depășește probabil 1,5 tone.

Blocul are evidente urme de prelucrare, constînd din detașarea celor doi umeri de pe fețele cu gravuri (fig. 3/1, 2). Se mai păstrează încă destul de clar urma șanțului de tăiere al rocii în zona respectivă, precum și dovada modului de desprindere a părții tăiate (fig. 3/1).

Gravurile se concentrează pe cea mai dreaptă din laturile megalitului (fig. 3/1, 4). Ele sînt incizate destul de adînc și par a fi fost efectuate cu un obiect metalic, avînd în vedere regularitatea lor. Pe această latură principală a megalitului gravurile constau din cercuri cu punct, cercuri cu raze rediate „în turbină”, cercuri concentrice, cercuri cu semicercuri în interior (fig. 3/4).

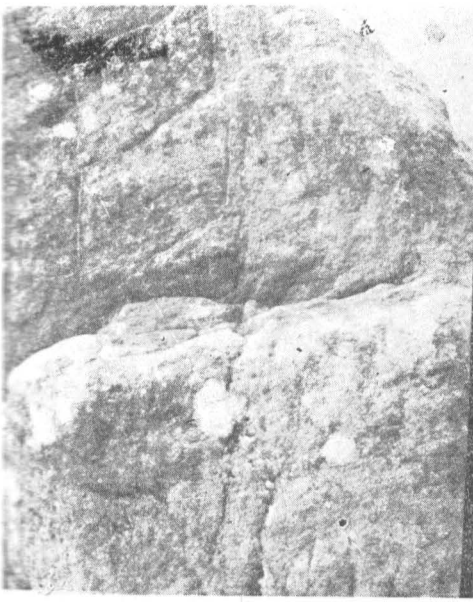
Cercul cu raze trasate sub forma arcurilor de cerc este cel mai mare ca dimensiuni, avînd diametrul de 21,5 cm. Aceste raze „în turbină” au fost rediate pe circumferința cercului la distanțe egale cu dimensiunea unei raze (fig. 4). Dacă cercul pare executat cu un instrument de tipul compasului, cele șaze raze „în turbină”, cu toate că sînt plasate la distanțe egale, nu au fost gravate cu același instrument prin sistemul binecunoscut azi de fixare a virfului compasului pe circumferință și, cu deschiderea egală cu raza cercului, trasarea unui semicerc din centrul cercului pînă la intersecția cu circumferința acestuia. Razele, prin curbura lor uneori neregulată, par a fi fost incizate mai degrabă cu mina liberă. Dealtfel, nici circumferința cercului nu a fost obținută printr-o trasare continuă, constînd de fapt din două semicercuri care se îmbină.

De pe circumferința cercului, în partea dreaptă a sa, pornește o incizie în formă de crosă.

Deasupra cercului cu razele „în turbină” apar o serie de cercuri și semicercuri mai mici. Două dintre ele au marcat centru cu un punct: unul este realizat destul de corect, probabil tot cu un instrument asemănător compasului, iar celălalt, cu toate că are fixat centrul, nu are o formă perfect rotundă, lăsînd impresia că a fost obținută cu mina liberă. Un alt cerc, perfect rotund, nu are centrul vizibil, spre deosebire de două semicercuri, ce apar corect conturate și sînt prevăzute cu punctul central. Un al treilea semicerc este însă evident efectuat neglijent, cu toate că și acesta are incizat printr-un punct presupusul centru.

În sfîrșit, tot deasupra marelui cerc, există două reprezentări, dintre care una constă din două cercuri concentrice (diametrul de 4,7 și 3,3 cm), iar cea de-a doua dintr-un cerc destul de mic (diametrul

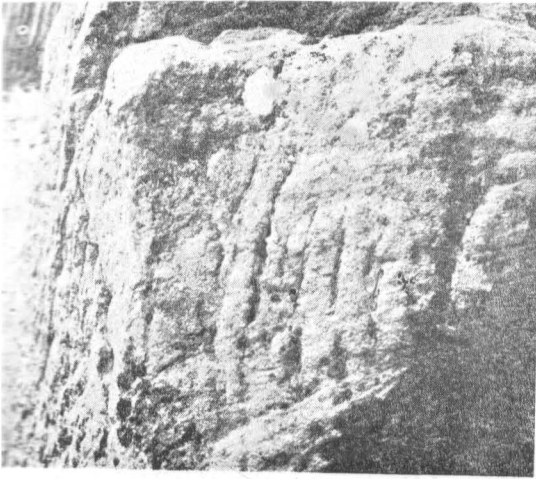
¹⁵ Tr. Naum, A.U. B. 2, 1967, p. 119—129; Vezi, de asemenea, S. Săveanu, *Aventuri prin tunelul timpului* (capitolul Misterelor Carpaților), București, 1977, p. 13—21.

1

3

2

4

Fig. 5. Gravuri de pe cele două fețe ornate ale megalitului de la Gura Haitii. 1 grila de deasupra umărului și semicercurile concentrice de sub acesta, gravate pe cea de a doua latură a megalitului; 2 detaliu al semicercurilor concentrice de sub umărul de pe cea de a doua latură a blocului; 3 idolul soleiform și mâna în stil schematic, legată de cultul soarelui, care îl susține; 4 detaliu al idolului soleiform.

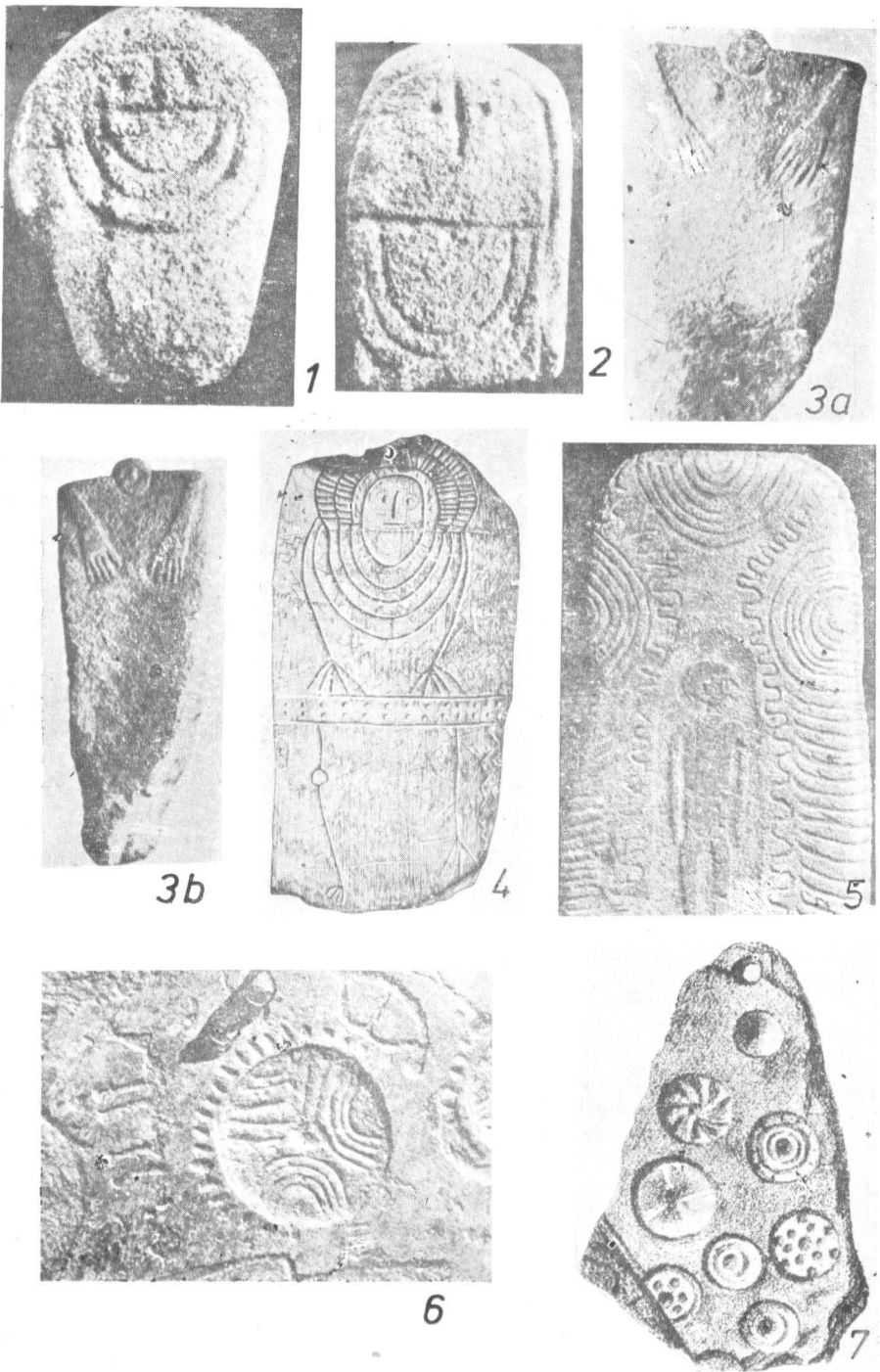

Fig. 6. Exemple cuprinzind diferite modalități de sculptare și incizare în care își găsesc analogii gravurile de pe megalitul de la Gura Haitii. 1 menhirul de la Quinta do Couquinho (Portugalia); 2 menhirul de la Crato (Portugalia); 3(a și b) statui menhir de la Tiritaki (Crimeea); 4 menhirul de la Granja di Toniñuelo (Spania); 5 stelă gravată de la N'Kheila (Maroc); 6 reprezentarea solară de la Tizi n'Tirlist (Maroc); 7 plachetă talisman de la Ponzone (Italia).

de 6 mm) în care este înscris un al doilea cerc și mai mic (diametrul de 2 mm). Cercurile concentrice sînt neglijent redade, probabil nu cu un instrument adecvat. În schimb, micile cercuri înscrise unul în celălalt sînt executate cu contur precis.

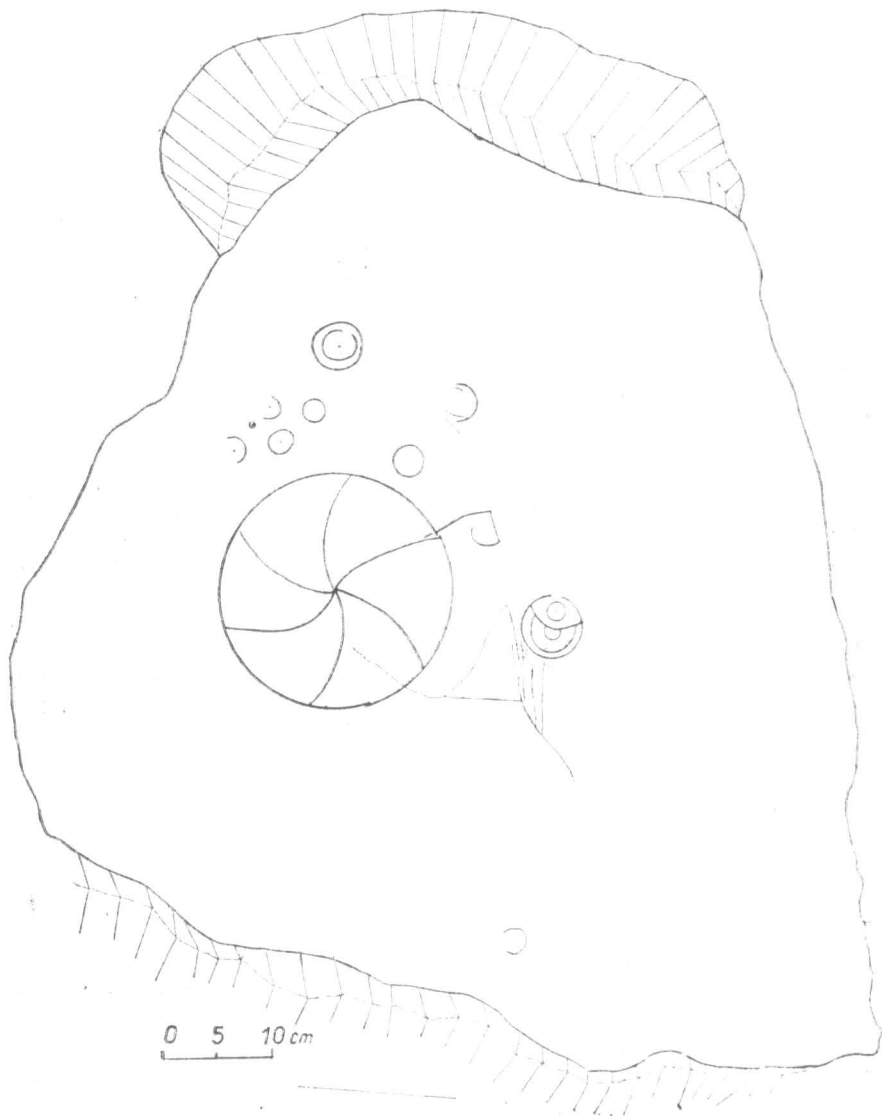

Fig. 4. Releveul gravurilor de pe fața principală a megalitului de la Gura Haitii.

Un alt semicerc, de dimensiuni modeste, este plasat în partea inferioară a acestei suprafețe gravate.

În partea dreaptă a marelui cerc cu raze „în turbină” se găsește po ate cea mai interesantă din gravurile de pe megalitul de la Gura Haitii

(fig. 3/4, fig. 4 și fig.5/3—4). Într-un cerc cu diametrul de 5,8 cm sînt înscrise un cerc și trei semicercuri extrem de interesant plasate. În partea superioară micul cerculeț cu punct are diametrul de 1,8 cm. El pare detașat în partea superioară a cercului, în care este înscris de un arc de cerc cu deschiderea destul de largă pe care se susține un alt semicerc cu raza puțin mai mică decît a micului cerculeț cu punct (7 mm). Circumferința acestuia pare paralelă cu al doilea semicerc mai larg, care se susține pe același arc de cerc din partea superioară a acestei reprezentări.

Pentru a înțelege semnificația reprezentării descrise mai sus trebuie să aducem în discuție modul în care au fost sculptate și gravate unele menhire din cîteva regiuni mai mult sau mai puțin apropiate de Gura Haitii.

Vom începe cu menhirul de la Quinta do Couquinho din regiunea Bragança (Portugalia), la care se observă că fața personajului sculptat se înscrie într-un cerc cu cîteva detalii redat destul de schematic (fig. 6/1). Alte două semicercuri mai largi ar marca colierul¹⁶. Totul pare a se încadra într-o formă mai mult sau mai puțin ovală în partea superioară a sculpturii, care ne amintește de cercul în care se înscriu semicercurile și cercul cu punct în gravura de pe megalitul de la Gura Haitii.

Nu este greu să sesizăm unele apropieri stilistice între modul de redare al feței menhirului de la Quinta do Couquinho și gravura de pe megalitul de la Gura Haitii, cu toată abstractizarea la care s-a ajuns în cazul acestuia din urmă. Detaliile feței au fost rezumate aici doar la cercul cu punct în timp ce semicercurile din partea inferioară au rămas neschimbate pentru a reda colierul amintit la menhirul din Portugalia.

Foarte departe de o paralelă stilistică asemănătoare nu este nici menhirul de la Crato, tot din Portugalia (fig. 6/2)¹⁷.

Tendința de a simplifica conturarea capului la unele statui menhir, printr-un simplu cerc, se poate constata în numeroase regiuni cu astfel de descoperiri, dar mai cu seamă la Tiritaki în Crimeea (fig. 6/3)¹⁸. Les Arribats (Franța) (fig. 7)¹⁹, Granja di Toniñuelo (Badajos, Spania) (fig. 6/4)²⁰, la partea din spate a statuii menhir masculine de la Vidals (Lacaune, Franța) (fig. 8)²¹, la stela gravată de la N'Kheila (Maroc) (fig. 6/5)²² și chiar în cazul statuii menhir de la Hamangia²³.

În acest context, noi considerăm că pe megalitul de la Gura Haiti s-a încercat reprezentarea, într-o manieră de abstractizare extremă, a figurii umane. Ar fi vorba deci de o redare prin gravare a unui idol într-o compoziție soleiformă, avînd în vedere înscriserea întregii reprezentări într-un cerc și obținerea celorlalte detalii prin cercuri sau semicercuri înscrise în limitele acestuia.

¹⁶ J. Landau, *Les représentations anthropomorphes mégalithiques de la région méditerranéenne* (3° au 1re millénaire), Paris, 1977, p. 21—22, pl. 4/2.

¹⁷ *Ibidem*, pl. 4/1.

¹⁸ *Ibidem*, pl. 12/1—2.

¹⁹ J. Arnal, BCCSP, 17, 1979, p. 47—76.

²⁰ E. Anati, BCCSP, 10, 1973, p. 101—126.

²¹ J. Arnal, *op. cit.*, p. 47—76; idem, BCCSP, 7, 1971, p. 69—76.

²² G. Souville, BCCSP, 7, 1971, p. 77—85.

²³ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 422—429.

Acest idol soleiform pare a fi susținut de o mină realizată în stil schematic, dar care amintește, prin lungimea degetelor, care ar trebui să sugereze razele, tot de cultul soarelui.

Similitudini stilistice foarte apropiate, ca și o viziune asemănătoare de a transpune în plan o reprezentare umană în mod similar celei de pe

Fig. 7. Menhirul de la Les Arribats (Franța).

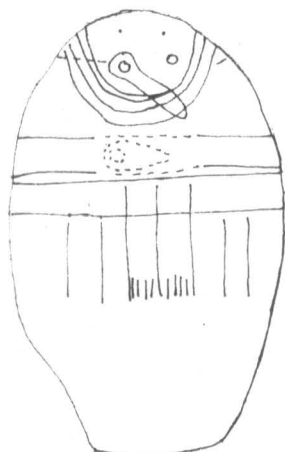
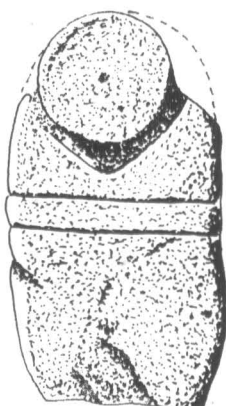

Fig. 8. Partea din spate a menhirului de la Vidals (Franța).

megalitul de la Gura Haitii nu cunoaștem. Se pot face totuși unele analogii privind modul de schematizare cu o reprezentare solară de la Tizi n'Tirlist din Maroc (fig. 6/6) datată în epoca bronzului²⁴.

De fapt, trebuie să avem în vedere că totalitatea gravurilor de pe această latură a megalitului de la Gura Haiti sînt subordonate, prin modul în care au fost efectuate, cultului soarelui.

Marele cerc cu raze „în turbină” nu reprezintă probabil altceva decît discul solar întilnit în gravurile de la Mont Bégo (Franța) și într-o redare mai stingace chiar în Ariège și Pirineii orientali, pe un menhir de la Abelhoa (Reguengos de Monsaraz) din Portugalia (fig. 9)²⁵, unde apare și un motiv în crosă asemănător celui de la Gura Haitii, pe o plachetă talisman datată din epoca metalelor de la Ponzone (Savona, Italia) (fig. 6/7), pe roca numărul 20 din sectorul A de la Boario Terme-Darfo (Valcamonica, Italia) (fig. 10)²⁶ etc.

Cercurile cu punct, cercurile concentrice sau semicercurile consti-tuie, de asemenea, motive de ornamentare des întilnite în arta schematică preistorică europeană, mai ales pe așa zisele „petroglife”. Astfel de petroglife apar mai cu seamă în Scoția, în apropierea malului mării sau la altitudinile joase din vecinătatea lacurilor unde se găsesc exploatări mai vechi sau mai noi de minereuri metalifere. Ele sînt datate aici între 3200 î.e.n. și anul 100 e.n.²⁷.

²⁴ G. Souville, *op. cit.*, p. 77–85.

²⁵ J. Abélanet *Signes sans paroles. Cent siècles d'art rupestre en Europe occidentale*, Paris, 1986, p. 65–72; 153–190.

²⁶ E. Anati, în *Valcamonica Symposium, Actes du Symposium International d'Art pré-historique*, Capo di Ponte, 1970, p. 189–212.

²⁷ R. W.B. Morris, *BCCSP*, 10, 1973, p. 159–168.

Nu mai puțin frecvente sînt cercurile concentrice și cercurile simple în decorarea pietrelor de dolmen în Irlanda (fig. 11)²⁸, cum ar fi, de exemplu, la Loughcrew sau pe dolmenii de la Sess Killgrenn, de la Knockmany în comitatul Tyrone²⁹. Pentru unii din dolmenii din Irlanda au fost obținute datări C¹⁴. Dolmenii de la Tara, care se aseamănă foarte mult în pri-

Fig. 9. Gravuri de pe menhirul de la Abelhoa (Portugalia).

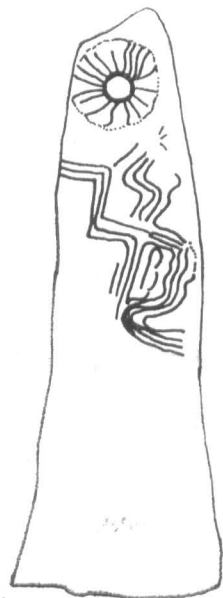

Fig. 10. Gravuri de pe roca numărul 20 din sectorul A de la Boario Terme-Darfo (Italia).

vința decorației cu cei de la Loughcrew, au oferit vârste cuprinse între 1930 ± 150 și 2310 ± 160 î.e.n.

Pe o lespede (180/172 cm) a dolmenului de la Téberne (Buzy) de pe Valea Ossau din Munții Pirinei apar motive circulare și cercuri concentrice care par a fi fost realizate prin ciocănirea suprafeței rocii cu un percutor grosier³⁰.

Ca și în Portugalia (Fratel, Outéiro dos Riscoe etc.), Galicia sau Insulele Britanice, motivele circulare de pe dolmenul de la Téberne nu au altă semnificație decît aceea a simbolurilor solare. În Marea Britanie cercurile și semicercurile sînt deosebit de frecvente pe dolmenii Dod Lav, Routing Linn, Old Bewich Hill în Northumberland; dolmenul de la Auchnabreck în Scoția; piatra de la Ilkley în comitatul York (fig. 12) etc.

După cum se poate constata, cercurile concentrice sînt foarte comune în reprezentările dolmenice de pe coasta atlantică, din Portugalia pînă în Irlanda. Lipsesc însă în sudul Franței, pentru a reapare, în schimb, în Jura elvețiană unde se pot observa crucei înscrise într-un cerc, uneori figuri antropomorfe cu brațele ridicate înscrise într-un cerc. Cercurile

²⁸ E. Shee, BCCSP 8, 1972, p. 199—224.

²⁹ J. Abélanet, *op. cit.*, p. 157.

³⁰ *Ibidem*, p. 154, fig. 31/1.

gravate sînt un motiv des de ornamentare în cantonul Valais la Salvan, Évolène, Saint-Léonard etc. Trebuie să amintim, de asemenea, piatra gravată cu cercuri care se găsește în Lacul Léman, la Pregny, la 1,50 m sub nivelul actual al apei. După toate probabilitățile aceste gravuri nu au putut fi executate decît într-o perioadă cînd nivelul apei lacurilor el-

Fig. 11. Decorație de pe o piatră de dolmen de la Loughcrew (Irlanda).

vețiene era mai coborît, estimat că s-ar fi petrecut în Subboreal, între anii 2500 și 800 î.e.n.³¹. Nu vom uita totodată interesantele reprezentări de cercuri concentrice de la Carschenna din Elveția³².

Fig. 12. Bloc gravat din dolmenul de la Ilkley (Marea Britanie).

De curînd, au fost puse în valoare interesantele gravuri din Peștera Cizmei (jud. Hunedoara), constînd dintr-o multitudine de reprezentări-circulare și cercuri concentrice³³. Din centrul unui cerc gravat pe perețele din stînga peșterii Cizmei pornește o reprezentare în formă de crosă foarte asemănătoare celei de pe megalitul de la Gura Haitii și cu multe analogii în Galicia³⁴.

³¹ *Ibidem*, p. 181,

³² C. Zindel, in *Valcamonica Symposium*, 1970, p. 135–142.

³³ M. Cărciumaru, M. Nedopaca, *Thraco-Dacica*, 9, 1988 (în curs de apariție).

³⁴ J. M. Vásquez, *Revista de arqueologia Madrid*, (f.a.) p. 106–113.

Ca mod de dispunere a gravurilor, megalitul de la Gura Haitii se aseamănă cu unele din rocile gravate din Vendée³⁵.

Așa cum am amintit, cercurile și cercurile concentrice sînt considerate simboluri solare, apărute probabil pentru prima dată în Peninsula Iberică și împrumutate apoi în arta megalitică a Europei occidentale.

J. Abélanet³⁶ consideră că dezvoltarea cultului solar s-a făcut la începutul vîrstei metalelor, căpătînd, cu trecerea timpului, o valoare mistică, cosmogonică. Cu totul general putem presupune că vîrsta motivelor de tipul cercurilor și spiralelor de pe dolmeni se leagă mai mult de ultimele faze ale culturii megalitice de pe coasta atlantică.

La rîndul său, H. Obermaier³⁷, referindu-se la fazele evaluate ale artei rupestre galico-portugheze, consideră că motivele circulare care se complică tot mai mult în perioadele mai recente, luînd forma rulourilor, cercurilor punctate, cercurilor concentrice, cu linii radiale, spiralele și labirinturile, încep a se dezvolta în plină vîrstă a bronzului.

Desigur, toate analogiile din punct de vedere stilistic dintre gravurile de pe megalitul de la Gura Haitii și situațiile menționate din restul Europei sau coasta sudică a Mediteranei trebuie considerate ca ipoteze de lucru. Compararea unor motive elementare, care pot fi întîlnite în mai multe perioade și adesea pe spații foarte întinse, poate deveni extrem de riscantă în formularea unor argumente de ordin cronologic, avîndu-se în vedere că se cunosc grupe megalitice care nu au nici o legătură arheologică nici în timp, nici în spațiu. Dacă dolmenii din Maghreb sînt datați în mileniul al II-lea î.e.n., cei din India, Crimeea, Manciuria sau din Coreea sînt în majoritatea cazurilor din timpul erei noastre³⁸.

Adevărata vîrstă a gravurilor de pe megalitul de la Gura Haitii se va putea afla eventual în viitor, prin săpături arheologice ce se vor efectua în zona descoperirii blocului respectiv.

Megalitul de la Gura Haitii prezintă incizii și pe o a doua latură, opusă celei descrise pînă aici (fig. 3/2). Acestea sînt însă mai slab păstrate, poate și pentru că aparțin probabil unei etape mai vechi decît cea în care au fost efectuate cele de pe latura bogat ornamentată. Mai multe semicercuri concentrice decorează partea inferioară a megalitului sub umărul bine evidențiat pe această latură (fig. 5/2). Deasupra umărului amintit se mai pot întrezări inciziile ce se constituiau într-o reprezentare de tip grilă (fig. 5/1), atît de frecvente, de exemplu, în gravurile din epoca bronzului de la Mont Bégo (Franța) (fig. 13)³⁹.

Desigur că se pune în mod justificat întrebarea cu privire la destinația megalitului de la Gura Haitii. Reprezintă el un menhir, o piesă provenind de la un dolmen sau este doar una din petroglifele întîlnite frecvent în alte regiuni europene.

³⁵ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie, I, Archéologie préhistorique*, Paris, 1928, p. 591, fig. 228.

³⁶ J. Abélanet, *op. cit.*, p. 153-190.

³⁷ H. Obermaier, *Boll. Soc. Esp. Excurs.*, Madrid, 32, 1924, citat de J. Abélanet, *op. cit.*, p. 106.

³⁸ J. Abélanet, *op. cit.*, p. 62.

³⁹ H. de Lumley, M.-E. Fonvielle, J. Abélanet, *Les gravures rupestres de l'âge du Bronze dans la région du Mont Bégo (Tende, Alpes Maritimes)*, în *La Préhistoire française, II, Les civilisations Néolithiques et Protohistorique de la France* (sous la direction de J. Guilaine), Paris, 1976, p. 222-236.

Forma blocului de la Gura Haïtii nu se apropie de cea a blocurilor sculptate folosite ca statui-menhir. Lipsesc o serie de detalii sculpturale și, în primul rând, conturarea capului care se detașează la majoritatea statuior menhir. În schimb, urmele de prelucrare ale blocului megalitic de la Gura Haïtii, prin detașarea a doi umeri pe cele două fețe gravate,

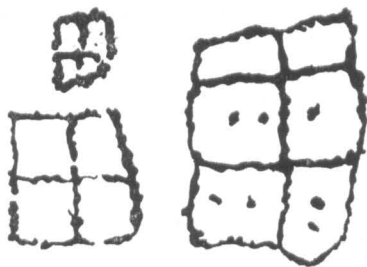
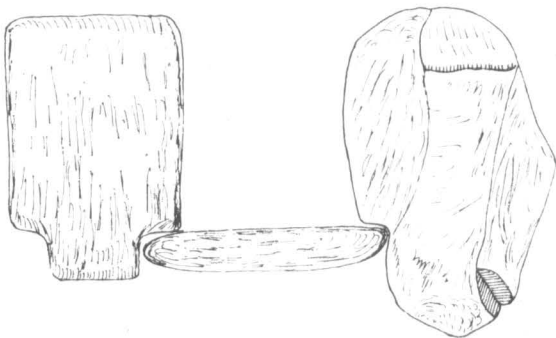

Fig. 13. Figuri geometrice în formă de grilă de la Mont Bègo (Franța).

ar pledea în bună măsură pentru folosirea sa eventuală o construcție dolmenică. În această variantă, blocul de la Gura Haïtii ar fi fost probabil în-trebuințat ca „picior” central de susținere a plăcilor de la două morminte de tip dolmen. În favoarea acestei ipoteze a venit descoperirea, în imediată apropiere a megalitului gravat, a unui bloc, de asemenea din andezit, cu forme destul de regulate ce se înscriu în general într-un paralelipiped ce se prelungea, la unul din capete, cu un paralelipiped mai mic sub forma unui „gât”. Blocul lăsa impresia că a fost prelucrat în vederea obținerii acestei forme regulate, dar nu a fost ornăt cu gravuri.

(Ceea ce surprinde cu adevărat este faptul că înălțimea umerilor acestui bloc este similară cu înălțimea umărului de pe latura cu grilă și semnicercuri concentrice a celuialt bloc. În aceste condiții, considerăm că nu este exclus ca cele două blocuri să fi sprijinit placa unui dolmen, iar gravurile de pe cele două fețe ale megalitului gravat să fi ornăt interiorul mormintelor (fig. 14).

Fig. 14. Încercare de reconstituire a presupusului mormint de tip dolmen de la Gura Haïtii.

Mai greu ne este să acceptăm pentru megalitul gravat de la Gura Haïtii calificativul de simplă petrogliță, deoarece începerea sa pe cele două fețe presupune, dacă finim seama de forma blocului, instalarea lui într-o poziție verticală care necesită intervenția umană. Or petroglițele sînt în general blocuri, stînci sau roci, masive, pe care au fost efectuate gravuri,

dar care nu au fost mișcate din poziția pe care le-a hărăzit-o natura și așezate de om într-un alt loc în vedere unui scop precis, cum este cazul menhirilor sau cromlehurilor, sau fie și numai pentru a fi gravat.

Până la obținerea unor date directe, prin săpături arheologice, asupra vîrstei gravurilor de pe megalitul de la Gura Haitii, avînd în vedere analogiile stilistice deja menționate, trăsăturile inciziilor efectuate, cel puțin pe latura bogat ornamentată, cu un obiect metalic și cu un instrument de trasare destul de elaborat, foarte asemănător poate compasului din zilele noastre, considerăm că nu este exclus ca gravurile să fi fost executate în epoca metalelor.

Ne exprimăm speranța că prin cercetările viitoare vor fi scoase la lumină noi descoperiri similare atît în Munții Căliman și Țara Dornelor, cît și în alte regiuni din preajma arcului carpatic pentru întregirea imaginii privind arta rupestră schematică din țara noastră și înțelegerea vieții spirituale a comunităților preistorice și protoistorice de pe teritoriul României.

**LE MÉGALITHE GRAVÉ DE GURA HAITII,
COMMUNE DE ȘARU DORNEI,
DÉPARTEMENT DE SUCEAVA**

RÉSUMÉ

En 1987, on a découvert un nouveau mégalithe en Roumanie. Il présente des gravures sur deux de ses côtés et a surgi à cause d'un puissant débordement du ruisseau de Paltinu, débordement qui a d'ailleurs produit le glissement d'une grande partie de ses versants.

Le mégalithe a été découvert aux alentours du village de Gura Haitii, la commune de Șaru Dornei, le département de Suceava, aux Țara Dornelor, au pied de la montagne de Căliman.

Les dimensions du bloc sont de 135 cm de hauteur et de 92 cm de largeur, pendant que son poids dépasse 1,5 tonnes, sa forme étant généralement irrégulière (fig. 3/1—3).

Le mégalithe présente d'évidentes traces de façonnement, par le détachement des deux épaulos des parties gravées. On observe même aujourd'hui, très bien la trace du fossé de la coupure de la roche, dans la zone respective, ainsi que la preuve de la façon de détacher la partie coupée (fig. 3/1).

Les gravures se trouvent concentrées sur la partie la plus nivelée de tous les côtés du mégalithe (fig. 3/1—4). Elles sont profondément incisées, semblant être exécutées à l'aide d'un objet métallique, en égard à leurs uniformité. Sur cette partie principale du mégalithe, les gravures sont composées en cercles à point, en cercles avec des rayons „en turbine”, en cercles concentriques et enfin, en cercles comprenant des demi-cercles à leur intérieur (fig. 3/4).

À la droite du grand cercle avec des rayons „en turbine” on trouve la plus intéressante des gravures du mégalithe de Gura Haitii (fig. 3/4, fig. 4 et fig. 5/3—4). Dans un cercle ayant le diamètre de 5,8 cm est inscrit un autre cercle avec trois demi-cercles qui sont placés dans une position extrêmement intéressante. Dans sa partie supérieure le petit cercle à point

a le diamètre de 1,8 cm. Il semble être détaché dans la partie supérieure du cercle où il est inscrit par un arc de cercle, ayant une ouverture assez large et qui soutient un autre demi-cercle avec le rayon plus mince que celui du petit cercle à point (7 mm). Sa circonférence semble être parallèle avec celle d'un deuxième demi-cercle plus large, qui est toujours par l'arc de cercle de la partie supérieure de cette représentation.

Pour bien comprendre le sens de la représentation décrite en haut, il suffit l'analyser la manière d'exécuter la sculpture ou la gravure de quelques menhirs des régions plus ou moins proches de Gura Haïti.

Il n'est pas difficile, par exemple, de signaler quelques ressemblances stylistiques entre modalité de représenter la face du menhir de Quinta do Conqinho (Portugale) (fig. 6/1) et celle du mégalithe de Gura Haïti, en dépit de l'abstraction de ce dernier. Les détails de la face s'y résument seulement au cercle à point que les demi-cercles de la partie inférieure n'ont pas changé pour représenter la coller, déjà citée, dans le cas du menhir de Portugale.

Le menhir de Crato, toujours au Portugal, est tout proche d'une pareille parallèle en ce qui concerne son style (fig. 6/2).

On peut constater la tendance vers la simplification du contour de la tête des statues de type "menhirs" — par un simple cercle, dans beaucoup de régions à découvertes sensibiles, comme par exemple à Tirtakki (Crimée) (fig. 6/3), Les Arrabats (France) (fig. 7), Granja di Tomiuolo (Espagne) (fig. 6/4), dans la partie postérieure de la statue menhir masculine à Vidalis (France) (fig. 8), dans le cas de l'estèle gravée de N'Kheila (Maroc) (fig. 6/5) et même dans le cas de la statue menhir de Hamangia (Bala d'aujourd'hui) (Roumanie).

Dans notre cas, nous croyons que sur le mégalithe de Gura Haïti on a essayé, dans une manière d'abstraction extrême, la représentation de la figure humaine. On pourrait donc croire qu'il s'agit de la représentation gravée d'une idole dans une composition en forme de soleil ayant en vue l'inscription de toute la représentation dans un cercle pour obtenir les autres détails par des cercles ou bien des demi-cercles inscrits dans les limites de celui-ci.

Cette idole en forme de soleil semble être soutenue par une main, réalisée dans le style schématisé mais qui nous rappelle toujours du culte du soleil par la longueur des doigts suggérant les rayons.

Le mégalithe de Gura Haïti présente aussi des incisions sur sa deuxième partie, opposée à celle qu'on a décrit jusqu'ici (fig. 3/2). Ces incisions sont formées par des demi-cercles concentriques et par une représentation en grille (fig. 5/1—2).

Les traces de l'agencement du bloc mégalithique de Gura Haïti plaident pour son éventuel usage à une construction dolménique, vu le détachement des deux épaules sur des faces gravées (fig. 14).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Esquisse morpho-lithologique du secteur de Saru-Dornel — (Gura Haïti). A Holocene : a alluvions, terrasse de plaine alluviale ; b tourbière ; c dépôts colluviaux, éboulis ; B dépôts Pleistocènes de la terrasse inférieure ; C dépôts Pleistocènes de la terrasse moyenne ; D pléniom accumulatif-sculptural — dépôts déluvio-colluviaux (Quaternaire non-divisé) ; E Ecocene : pléniom résiduel-colluvial. *Friabontien-Lutétien supérieur* : conglomérats calcaires et calcines à nummulites et mollusques ; marnes et marnes-calcaires à globigérines (marnes

de Vaser). *Lutétien-Yprésien* (?) : alternance de grès et d'argiles, subordonné conglomérats, calcaires, marnes (faciès de flysch) : F piémont d'érosion andésitique d'âge du Pliocène, quelquefois résiduel-collinaire, dominé par des témoins sculpturaux (andésites-pyroxéniques \pm hornblendaire — écoulement de lave) ; G formation volcanique-sédimentaire — piémont accumulatif-structural Pliocène-Quaternaire (brèches pyroclastiques non-différenciées à andésites avec pyroxènes, andésites avec hornblende et pyroxènes, andésites avec hornblende, en alternance au épiplastites) ; H calcaires et dolomites \pm silicates d'aluminium ; témoin d'érosion (formation carbonatique — série de Rebra) ; I mégalithes ; J relief résiduel piroclastique (andésitique) ; L faille verticale : 4 compartiment élevé ; — compartiment en chute ; M grande route modernisée ; N route forestière ; O sentiers montagnards ; P source. 1-13 Tracés touristiques (ce numérotage correspond à celui qu'on trouve dans la monographie touristique „Les Monts de Căliman” par Tr. Naum et E. Bulnaru, qui va bientôt paraître).

Fig. 2. Lieu de la découverte du mégalithe gravé de Gura Haitii. 1 vue générale de la Vallée de Paltinu dans la zone de la découverte du mégalithe (au dernier plan) ; le cône d'éboulis qui a forcé le lit de la rivière de Haitii ; 3 le bloc gravé, vu du bord opposé au ruisseau de Paltinu, déplacé de sous la racine d'épicéa par le débordement d'eau du 3 juillet 1987 ; 4 face richement ornée du bloc, vue du bord d'où elle s'est détachée.

Fig. 3. Le mégalithe gravé de Gura Haitii. 1 partie principale avec des gravures. On observe dans la partie supérieure le détachement de l'épaule et le niveau de l'enterrement du bloc dans sa position initiale quand il détenait probablement la fonction d'un pied du dolmen, dans sa partie inférieure ; 2 deuxième face gravée du bloc ; on peut observer la seconde épaule ; 3 le bloc gravé, vu latéralement. On distingue les deux épaules et la ligne de démarcation de la partie inférieure jusqu'au niveau où le bloc est enterré ; 4 gravures sur la face principale du bloc.

Fig. 4. Relèvement des gravures sur la face principale du mégalithe de Gura Haitii.

Fig. 5. Gravures des deux faces ornées du mégalithe de Gura Haitii. 1 grille située au-dessus de l'épaule et demi-cercles concentriques trouvés sous celui-ci, gravés sur la deuxième face du mégalithe ; 2 détail des demi-cercles concentriques situés au-dessus de l'épaule de la deuxième partie du bloc ; 3 idole en forme de soleil et main schématisée, liée au culte du soleil qui soutient l'idole ; 4 détail de l'idole en forme de soleil.

Fig. 6. Exemple comprenant les diverses modalités de sculpture et d'incision où on trouve les analogies des gravures du mégalithe de Gura Haitii. 1 menhir de Quinta do Couquinho (Portugale) ; 2 menhir de Crato (Portugale) ; 3 (a et b) statues menhirs de Tiritaki (Crimée) ; 4 menhir de Granja di Toniñuelo (Espagne) ; 5 stèle gravée de N'Kheila (Maroc) ; 6 représentation solaire de Tizi n'Tirlist (Maroc) ; 7 plaquette talisman de Ponzone (Italie).

Fig. 7. Menhir de Les Arribats (France).

Fig. 8. Partie postérieure du menhir de Vidals (France).

Fig. 9. Gravures sur le menhir de Abelhoa (Portugale).

Fig. 10. Gravures sur la roche numero 20 du secteur A de Boario-Terme — Darfo (Italie).

Fig. 11. Décoration sur une pierre de dolmen de Loughcrew (Irlande).

Fig. 12. Bloc gravé du dolmen de Ilkley (Grande Bretagne).

Fig. 13. Figures géométriques en forme de grille de Mont Bègo (France).

Fig. 14. Essai de reconstitution de la tombe présumée de type dolmen, de Gura Haitii

